

DAUGIAKALBYSTĖ LIETUVOJE: KALBŲ VARTOSENA PSICHOLOGINGVISTINIŲ POŽIŪRIU

Išvadas

Tradiciškai dvikalbystė, arba bilingvizmas, skiriama į mišriąją (subordinuotąją) ir grynąją (koordinuotąją) (žr. Karaliūnas 1997; ten pat ir literatūros apžvalga). Lietuvoje pirmojo tipo dvikalbystė ir su ja susiję reiškiniai (kodų kaitos problemos, kalbinė interferencija) plačiai tyrinėti¹. Tačiau antrajam dvikalbystės tipui skiriama mažiau dėmesio, galbūt dėl to, kad jis laikomas retesniu: „...grynasis, arba koordinuotasis, bilingvizmas – pasirodo daug rečiau, specialiose komunikacinėse situacijose, kur kalbos pasidalijusios komunikantais ir pasiskirsčiusios vartojimo sferomis“ (Karaliūnas 1997: 336). Vis dėlto, regis, kaip tik šiam dvikalbystės tipui plėtotis šiuo metu Lietuvoje, ypač Vilniuje, susidarė palanki situacija.

Žlugus priverstinei rusifikacijai (kai lietuviai tam tikrose bendravimo situacijose buvo verčiami vartoti antrąją, rusų, kalbą), Lietuvos kitakalbiams (rusams ir lenkams) iškilo savaiminė būtinybė tapti dvikalbiais – dabar jie turi vartoti lietuvių kalbą daugeliu bendravimo atveju. Ir nors vyresniosios kartos žmonių dvikalbystę (tuo atveju, kai tikrai atsiranda dvikalbystė, t. y. gana laisvai kalbama dviem ar trimis kalbomis) dar galima laikyti subordinuotąja, nes antrąją, lietuvių, kalbą jie greičiausiai išmoko mokykloje ar kursuose (kai gimtoji kalba yra tarpininkė), jaunesniosios kartos (vaikų ir jaunimo) dvikalbystė dažniausiai jau būna koordinuotoji. Kitakalbiai vaikai nuo mažens girdi lietuvių kalbą, bendrauja su bendraamžiais lietuviškai, dažnai lanko lietuviškus darželius ir mokyklas. Tai skatina natūraliai išmokti svetimą kalbą, tiesiogiai siejant tos kalbos signifikantus su denotatais. Tokie vaikai mokosi aiškiai skirti bendravimo situacijas, susijusias su skirtingomis kalbomis, ir pagal tai

¹ Dėl tokio pobūdžio darbų gausos čia neįmanoma pateikti visos bibliografijos: baltų-slavų kalbų sąveiką Lietuvos teritorijoje ir jos paribyje įvairiais atžvilgiais tyrinėjo Lietuvos, Latvijos, Rusijos, Lenkijos, Baltarusijos ir kitų šalių mokslininkai, apie tai parašyta daug įdomių ir išsamių darbų (bendrą šio klausimo apžvalgą žr.: Топоров 1961; Судник, Толстая, Топоров 1967; Нелекая, Судник 1978).

keisti savo kalbinį elgesį: namuose jie kalba viena kalba, mokykloje ir viešose vietose – kita. Labai retai šios situacijos susimaišo, pavyzdžiui, jei yra skirtingomis kalbomis kalbančių draugų arba skirtingomis kalbomis kalba tėvai, net ir tokiais atvejais draugai dažnai vartoja vieną kalbą neatsižvelgdami į tai, kuri yra jų gimtoji, o su tėvais priprantama kalbėti skirtingomis kalbomis (pvz., su mama – tik rusiškai, su tėvu – tik lietuviškai). Taigi galima sakyti, kad šiuo metu Lietuvoje yra dvi socialinės dvikalbių grupės: rusų–lietuvių dvikalbiai (dažniausiai tai rusakalbiai arba lietuviai iš mišrių šeimų, namuose vartojantys rusų kalbą) ir lenkų–lietuvių dvikalbiai (irgi dažniausiai lenkai).

Tačiau dar yra palyginti didelė trikalbių grupė – tai vyresniosios kartos lenkai, kurie tarybiniais laikais mokėsi rusiškose mokyklose ir šiuo metu laisvai kalba trimis kalbomis: lietuviškai, kadangi to reikalauja socialinės aplinkybės, rusiškai, nes taip mokėsi mokykloje, ir lenkiškai savo šeimose. Žinoma, pastaroji nėra bendrinė lenkų kalba, o vadinamoji *polszczyzna litewska*, bet šiuo atveju svarbu, kad ji sudaro atskirą kalbinę sistemą. Jaunesnė karta, kuri mokosi lenkiškose mokyklose, darosi dvikalbė: vaikai nebeturi poreikio vartoti rusų kalbą ir dažniausiai jos nemoka.

Taigi galima sakyti, kad šiuo metu (kol dar išlikę trikalbių žmonių) Lietuvoje palankiausia tirti dvikalbystę ir trikalbystę. Kadangi tirti buvo parinkti žmonės, aktyviai ir nuolat vartojantys dvi ar tris kalbas beveik vienodai (dažniausiai skirtingose bendravimo situacijose), juos galima laikyti tikraisiais dvikalbiais ir trikalbiais. Manoma, kad būtent toks dvikalbystės tipas suformuoja sąmonėje dvi atskiras kalbines sistemas, sudaro skirtingus kiekvienos kalbos žodžių asociacijų tinklus. Tokia padėtis, be abejo, kiekvienai kalbai suteikia savitą statusą ir trukdo interferencijai. Nors, žinoma, interferencija vis tiek vyksta, bent jau dėl to, kad visose situacijose dalyvauja tas pats žmogus, ir jo kalbinė kompetencija turi būti gana lanksti.

Tiriant stengtasi išsiaiškinti, kaip skiriasi dviejų ar trijų kalbinių sistemų atspindžiai dvikalbių ir trikalbių sąmonėje, kiek atskiras asociacines struktūras lemia dviejų ar trijų kalbų mokėjimas.

Tyrimo tikslas

Tyrimo tikslas – atskleisti skirtingų kalbinių sistemų susipynimo ir susikirtimo padarinius trikalbių ir dvikalbių asmenų sąmonėje. Svarbiausi klausimai, į kuriuos mėginama rasti atsakymus, yra tokie:

– ar esama dvikalbio (trikalbio) sąmonėje savotiško dviejų (trijų) kalbų „invarianto“, ar dvi (trys) jo vartojamos kalbos sukuria atskirą savo ryšių sistemą ir savo kalbinį pasaulėvaizdį?

– kaip kalbos veikia viena kitą kalbinėje sąmonėje ir kaip šios sistemos veikia kalbantį asmenį?

– ar kalbinių sistemų tarpusavio susikirtimą palengvina tipologinis ar genetinis kalbų artumas? (Šiuo atžvilgiu kaip tik yra skirtingi atvejai: rusų ir lenkų kalbos yra artimesnės, o rusų–lietuvių ir lenkų–lietuvių – tolimesnės.)

Siekiant atsakyti į šiuos klausimus, Vilniuje buvo atliktas psicholinguistinis tyrimas – asociacijų testas. Šiuo metu tai labai paplitęs metodas kalbiniam mąstymui tirti², tačiau dažniausiai asociacijos vertinamos tik semantiškai, tyrinėjami tik kalbinio pasaulėvaizdžio atspindžiai skirtingose kalbose. Tai, be abejo, svarbu, bet yra pagrindo manyti, kad iš asociacijų daugiau galima spręsti apie semantinių ryšių struktūrą ir apie pačios kalbos struktūrą nei apie kalbinį pasaulėvaizdį. Kadangi daugumą asociacijų sudaro labai paviršutiniškas kalbos sluoksnis, dažniausiai atkuriamas automatiškai, vargu ar galima tą sluoksnį tiesiogiai sieti su pasaulėvaizdžiu. Tačiau kaip tik struktūriniu požiūriu asociacijos gali suteikti daug informacijos. Tiriant asociacijų testais trikalbių kalbinę kompetenciją, galima atskleisti visų trijų kalbinių sistemų struktūrinius ypatumus kalbėtojų sąmonėje.

Asociacijas galima skirstyti į tokius tipus:

1) paradigminės:

– kontrastinės (*žemė*³ – *vanduo*; *gerti* – *valgyti*; *žalias* – *raudo-*
nas), t. y. reakcijos, pagrįstos tam tikrų savybių priešingumu;

– koordinacinės (*tamsus* – *juodas*; *laukti* – *tikėtis*; *vanduo* – *jūra*), t. y. reakcijos, pagrįstos tam tikrų savybių panašumu;

2) sintagminės (*senas* – *namas*; *žmogus* – *geras*; *valgyti* – *daug*), t. y. reakcijos, pagrįstos linijiniu elementų sujungimu, minimalaus konteksto sudarymu;

3) teminės (arba gretutinės) (*šventė* – *fejerverkas*; *tikėti* – *bažnyčia*; *juodas* – *baisu*), t. y. reakcijos, pagrįstos objektų situaciniu sugretinimu.

² Žr. skirtingų kalbų atstovų lyginamojo pobūdžio tyrinėjimus (Rozenzweig 1961; Залевская 1971; Коллепс 1972; Дмитриук 1985). Lietuvoje asociacijų tyrimą su rusų–lietuvių dvikalbiais atliko A. Jacikevičius, bet jo rezultatų vertinimo parametrai buvo kiti (žr. Яцкевичюс 1960, Jacikevičius 1970).

³ Čia ir toliau žodžiai stimulai pažymėti juodu kursyvu, reakcijos – kursyvu.

Be abejo, asociacijos, pagrįstos objektų panašumu arba priešingu-
mu, t. y. realizuojančios tam tikrą sąvokų paradigmą, skiriasi pagal ryšių
struktūrą nuo sintagminių reakcijų, kurios realizuoja sąvokų seką, eilę.
Šie du pagrindiniai kalbos organizavimo principai – sintagmatika ir pa-
radigmatika – yra susiję ne tik su skirtingais verbaliniais mechanizmais,
bet ir su skirtingomis galvos smegenų žievės dalimis⁴. Būtų teisinga
prielaida, kad skirtingos struktūros žodinės reakcijos atitinkamai atspindi
skirtingą kalbinę tikrovę ir skirtingas kalbos struktūros projekcijas ta
kalba kalbančio asmens sąmonėje. Taigi, nustatant kiekvieno tipo aso-
ciacijų atitinkama kalba skaičių kiekvieno tiriamojo atsakymuose, ga-
lima atskleisti bendrą žodinės informacijos reprezentacijos jo sąmonėje
polinkį. Palyginus šiuos duomenis su to paties žmogaus reakcijomis kita
kalba, galima rasti šios informacijos reprezentavimo būdų panašumo ir
skirtumo laipsnį skirtingose kalbose.

Tyrimo metodas

Tyrimas remiasi Karlo Gustavo Jungo asociacijų metodu (IOHr 1994: 40–41), kai tiriamiesiems tas pats asociacijų testas būdavo pakartotinai
duodamas po 10 minučių. Rezultatas grindžiamas tuo, kad po tiek laiko
tiriamieji dažniausiai dar prisimena savo atsakymus ir 90 proc. iš jų pa-
kartoja. Taigi galima įsivaizduoti, kad toks pat eksperimentas, pakartotas
po kelių minučių kita kalba, turėtų parodyti, kiek yra panašūs arba skir-
tingi žodžių asociacijų laukai trikalbio sąmonėje jam kalbant viena, antra
ir trečia kalba.

Eksperimente dalyvavo 6 tiriamųjų grupės: trys pagrindinės ir trys
kontrolinės. Į pagrindines grupes įėjo lietuvių–lenkų–rusų trikalbiai,
lietuvių–rusų dvikalbiai ir lenkų–rusų dvikalbiai, į kontrolines grupes
– rusų, lietuvių ir lenkų vienkaliai (rusai ir lenkai – atitinkamai Rusi-
jos ir Lenkijos gyventojai). Kiekvienoje grupėje buvo po 40 žmonių (20
moterų ir 20 vyrų). Visi trikalbiai ir dvikalbiai kalbėjo 2 ar 3 kalbomis
laisvai ir nuolat; vienkaliai, priešingai, buvo parinkti tokie, kurie nekal-
bėjo jokia kita kalba, išskyrus gimtąją. Visi tiriamieji buvo suaugę žmo-
nės nuo 17 iki 79 metų, skirtingo išsilavinimo. Vaikų ir paauglių kalbos
procesai skiriasi nuo suaugusiųjų, todėl lenkų–lietuvių dvikalbių įtraukti

⁴ Apie tai plačiau žr.: Лурія 1947; Лурія 1998; Ахутинна 1981; Ахутинна 1999; Черниговская, Деглин 1988; Якобсон 1996.

į tyrimą nebuvo galima – jie dar mokosi mokykloje. Eksperimentas atliktas žodžiu – kiekvienas tiriamasis turėjo greitai spontaniškai reaguoti į žodį stimulą. Žodžiai kiekviena kalba pateikti ta pačia tvarka (dvikalbiams – dviem kalbomis, trikalbiams – trimis) su 10 minučių tarpu po kiekvienos kalbos.

Testas buvo sudarytas iš 60 žodžių, tarp kurių buvo 38 daiktavardžiai, 14 būdvardžių, 8 veiksmažodžiai⁵. Visi žodžiai gana dažni ir neturintys ryškių papildomų konotacijų, t. y. semantiškai neutralūs, bet vieni iš jų turi didesnę emocinę krūvį, kiti mažesnę (pavyzdžiui, *siela*, *malonumas*, *patikti*).

Eksperimento rezultatai buvo nagrinėjami keliais etapais:

- pirmiausia lygintos kiekvieno tiriamojo reakcijos dviem arba trimis kalbomis. Palyginimas atskleidė vienodų žodžių asociacijų skirtingomis kalbomis laukų dvikalbio arba trikalbio sąmonėje skirtumo laipsnį. Iš to buvo galima daryti išvadą, kokia yra dviejų arba trijų kalbų asociacijų žodynų bendroji dalis ir atitinkamai kiekvienos kalbos atskiros dalys;

- tada įvertintas kiekvieno tipo reakcijų skaičius – tai leido nustatyti asocijavimo skirtingomis kalbomis strategijų skirtumą ar panašumą, rodė asociacinio mąstymo skirtumus skirtingose kalbose;

- kiekvienoje grupėje nustatytas vienodo tipo reakcijų aritmetinis vidurkis, kuris rodo kalbų sąveikos dvikalbių (trikalbių) sąmonėje laipsnio vidurkį;

- taip pat nustatytas skirtingų tipų reakcijų skaičius, kuris rodo kiekvieno reakcijų tipo vidurkį kiekvienoje tiriamųjų grupėje.

Tyrimo rezultatai

1. Pradinė rezultatų analizė parodė, kad trikalbiai ir dvikalbiai labai skiriasi nuo vienkaltbių: vieno asmens kartojamų reakcijų skirtingomis kalbomis kiekis vidutiniškai sudarė tarp trikalbių – 26 proc., tarp dvikalbių – 31 proc. Šie rezultatai labai skiriasi nuo pakartotinio eksperimento su tų pačių kalbų vienkaltbiais – šiuo atveju reakcijos sutampa 80–90 proc. Trikalbių grupėje sutapimai svyravo nuo 1 iki 60 proc., daugumos tiriamųjų atsakymai sutapo iki 25 proc.; dvikalbių grupėse sutapusių atsakymų buvo kiek daugiau: rusų–lenkų dvikalbių atsakymai – nuo 1 iki

⁵ Tokios proporcijos pagal tyrimus atitinka asmens leksikos sudėtį (žr. Залевская 1977; Золотова 1981).

63 proc., rusų-lietuvių dvikalbių atsakymai – iki 76 proc. Įdomu, kad sutapimų skaičius buvo tiesiogiai proporcingas apsirikimams (t. y., kai žmogus atsakydavo kita kalba, o ne ta, kuria buvo atliekamas testas). Žmonių, kurie dažniau netyčia pereidavo iš vienos kalbos į kitą, daugiau reakcijų sutapo atsakymuose skirtingomis kalbomis. Tai paaiškinama tuo, kad mišrioji dvikalbystė (kai kalbos nesudaro atskirų struktūrų, o susikerta) sukuria sąmonėje panašesnius žodžių asociacijų laukus. Kadangi eksperimentui buvo stengiamasi parinkti koordinuoto tipo dvikalbius, daugumos tiriamųjų rezultatas buvo priešingas: t. y. jų atsakymai skirtingomis kalbomis buvo skirtingi. Pavyzdžiui, to paties žmogaus atsakymai:

- веруть* – в чудо ('tikėti' – 'stebuklu') – rus.; *wierzyć* – w Boga ('tikėti' – 'Dievą') – lenk.; *tikėti* – *ateitim* – liet.;
хлеб – плесень ('duona' – 'pelėšiai') – rus.; *chleb* – jeść ('duona' – 'valgyti') – lenk.; *duona* – *šventa* – liet.;
судьба – тяжёлая ('likimas' – 'sunkus') – rus.; *los* – szczęśliwy ('likimas' – 'laimingas') – lenk.; *likimas* – *draudimas* – liet.;
нужь – без меры ('gerti' – 'be saiko') – rus.; *pić* – wódkę ('gerti' – 'degtinę') – lenk.; *gerti* – *pieną* – liet.

Turbūt trikalbių žmonių sutapusių atsakymų skaičius priklauso ir nuo kalbos: jis šiek tiek didesnis tarp rusų ir lenkų kalbų (kurių leksika panašesnė) ir mažesnis tarp rusų-lietuvių ir lietuvių-lenkų. Tokie rezultatai leidžia daryti prielaidą, kad dvikalbių ir trikalbių sąmonėje esama dviejų (ar trijų) kalbinių pasaulėvaizdžių, kurie, be abejo, kiek kertasi, bet didžiąja dalimi skiriasi.

Sutapusių atsakymų skirtingomis kalbomis skaičius (%)

(skaičiai skliaustuose – vyrų ir moterų rezultatai)

lenkų-lietuvių- rusų trikalbiai	rusų-lenkų	27,31 (24,26 / 30,36)
	rusų-lietuvių	25,51 (21,75 / 29,27)
	lenkų-lietuvių	26,47 (21,97 / 30,98)
lenkų-rusų dvikalbiai		30,39 (22,73 / 38,06)
lietuvių-rusų dvikalbiai		32,12 (36,02 / 28,23)

2. Nagrinėjant skirtingų tiriamųjų reakcijas viena kalba, išaiškėja tas pats polinkis: bendrų atsakymų pagrindu galima sudaryti tipiškiausių kiekvienos kalbos asociacijų sąrašą. Taigi žodžių asociaciniai ryšiai vie-

noje kalboje (bet skirtingose tiriamųjų grupėse) panašesni negu žodžių sąsajos to paties tiriamojo atsakymuose skirtingomis kalbomis. Reikia manyti, esama tam tikro bendro, tipiško kalbai, žodžių asociacinių ryšių tinklo.

Be abejo, didžiausia skirtingų kalbų žodžių sąsajų dalis turi būti bendra: tai visų pirma priešingos ir artimos sąvokos (antonimai ir sinonimai plačiaja prasme), pavyzdžiui: *juodas* – *baltas*, *vanduo* – *žemė*, *valgyti* – *gerti*, *erelis* – *paukštis*, *vaikas* – *žmogus* ir t. t., taip pat tipiškai tos klasės atstovai ar pastovūs epitetai, pavyzdžiui: *saldus* – *medus*, *dangus* – *mėlynas*, *miškas* – *žalias*, *naktis* – *tamsi*). Tai kategorizacijos pagrindai, bendri kiekvienai kalbai, pagrįsti mąstymo universalijomis, todėl jie negali būti iš esmės skirtingi. Tačiau yra atvejų, kai ir tipiškiausi kuriai nors kategorijai atstovaujantys pavyzdžiai skiriasi: tipiškiausias *gelmės* sąvokos pavyzdys rusų kalboje yra šulinys, lietuvių kalboje – ežeras, o lenkų – duobė. Tokie atsakymai ir buvo dažniausi atitinkamose kalbose.

Žodžių ryšių skirtumai skirtingose kalbose priklauso nuo daugybės veiksnių:

- pirmiausia – tai idiomos ir pastovūs posakiai, prasmingi tik vienoje kalboje [pavyzdžiui, rusų kalboje: *зона* – *Магомед* ‘kalnas – Mahometas’ (iš patarlės *зона не идет к Магомеду* ‘kalnas neina pas Mahometą’); *золот* – *тетка* ‘badas – teta’ (patarlė *золот не тетка* ‘badas – ne teta’); lenkų kalboje: *ślawą* – *chwala* ‘šlovė – garbė’ (literatūros kūrinio pavadinimas); lietuvių kalboje: *žodis* – *kelias* (patarlė *moki žodį, žinai kelią*)];

- be vadinamųjų žodinių stereotipų, nemažą vaidmenį vaidina mentaliniai stereotipai (stereotipiniai vaizdiniai) (pavyzdžiui, rusų kalboje: *немецкий* – *фашист* ‘vokietis – fašistas’; lietuvių kalboje: *vokiškas* – *alus*; lenkų kalboje: *matka* – *Boska* ‘motina – Dievo’);

- svarbios taip pat vietinės realijos bei aktualijos [pavyzdžiui, rusų kalboje: *война* – *Чечня* ‘karas – Čečėnija’; lietuvių kalboje: *duona* – *Palangos*; lenkų kalboje: *orzel* – *biały*, *Polska* ‘erelis – baltas’, ‘Lenkija’ (Lenkijos herbas)];

- asociacijų ryšiai kartais pagrįsti ir žodžių sąskambiais (kurie savo ruožtu gali lemti pastovių posakių atsiradimą) (pavyzdžiui, rusų kalboje: *золот* – *холод* ‘badas – šaltis’; lietuvių kalboje: *vardas* – *kardas*; lenkų kalboje: *serdeczny* – *serdelka* ‘geras – dešrelė’);

- nemažos reikšmės turi ir žodžio panašumas (pavyzdžiui, rusų kalboje: *cyбля* – *cyдumb* ‘likimas – teisti’; lietuvių kalboje: *gyvybė* – *gyvatė*; lenkų kalboje: *krzywda* – *krzywy* ‘skriauda – kreivas’);

– kartais pastovius žodžių ryšius vienoje ar kitoje kalboje sunku paaiškinti (pavyzdžiui, kaip jau sakyta, rusų kalboje *глубокий* – *колодець* ‘gilus – šulinys’; lietuvių: *gilus* – *ežeras*; lenkų – *duobę*); lietuvių kalboje *gyvenimas* dažniausiai *brangus*, rusų kalboje – *sunkus*, lenkų kalboje – *puikus*; lenkų kalboje *duona* pirmiausia asocijuojasi su *sviestu*, rusų – su *druska*, lietuviams duona – *juoda*.

Šitokių asociacijų grandinės sudaro kiekvienos kalbos ypatumą ir kuria savitą jos žodžių ryšių tinklą. Mūsų sąmonė jį įsisavina ir atkartoja spontaniškai, vos pradėjus ta kalba kalbėti. Galima sakyti, kad asociacijų ryšių gausa sudaro kalbos turtingumą, jos sodrumą. Be abejo, šie ryšiai ir kiekvieno kalbančio asmens sąmonėje sudaro tam tikrą struktūrą. Tokiai struktūrai turi reikšmės dar ir individualūs veiksniai: asmeninė dvikalbio ar trikalbio kalbinė patirtis šia kalba; asmeninis santykis su konkrečia kalba⁶.

Pažymėtina, kad bendros (stereotipinės) reakcijos trijose kalbose gana skirtingos, bet jos vis dėlto panašesnės rusų ir lenkų kalbose negu rusų ir lietuvių ar lenkų ir lietuvių.

3. Trikalbių sąmonėje skiriasi ne tik žodžių asociacijų laukų semantinis turinys trijose kalbose, bet ir šių laukų struktūra. Asocijavimo strategijų analizė (t. y. asociacinių ryšių analizė) rodo, kad skirtingų kalbų atstovų jos gali būti skirtingos. Ypač ryškūs šie skirtumai vienkalbių kontrolinėse grupėse. Rusų atsakymuose vyravo paradigminės reakcijos, lenkų vienkalbių atsakymuose – teminės (arba gretutinės), o lietuvių vienkalbių – sintagminės. Tokio skirtumo priežastis turbūt yra atitinkamos kalbos struktūra. Šią prielaidą patvirtina eksperimentų su kitų kalbų atstovais rezultatai (pavyzdžiui, anglų reakcijų daugiau paradigminių ir teminių negu rusų). Matyt, asociacinių ryšių tipą veikia kalbos analitiškumo ir sintetiškumo laipsnis. Lietuvių kalba, pasak tyrinėtojų (Валентас 1980; Дротвинас 1980), yra sintetiškesnė negu rusų, taigi tikėtina, kad ir žodžio reikšmė labiau priklauso nuo konteksto. Galbūt dėl to lietuvių atsakymuose daugiau sintagminių asociacijų. Rusų ir lenkų kalbos šiuo atžvilgiu mažai skiriasi.

Dabar palyginkime, kaip šiuos polinkius atspindi dvikalbių ir trikalbių reakcijos. Išaiškėjo tie patys dvikalbių asociacijų polinkiai kaip ir

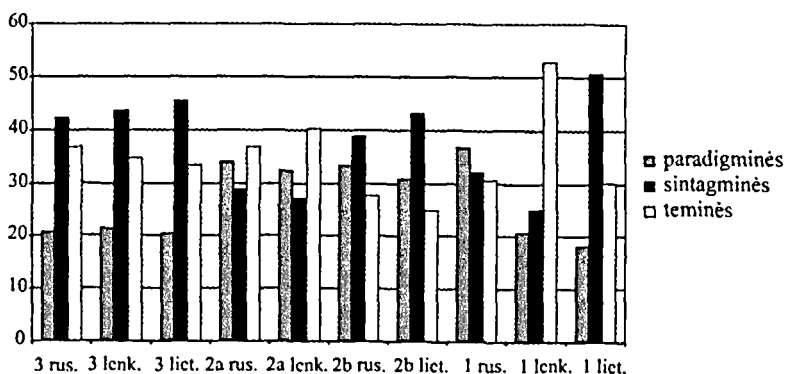
⁶ Kai kurie tiriamieji patys apibūdino savo santykį su žodžiais stimulais: pasak jų, gimtosios kalbos žodžio suvokimas labiau apibendrintas, bet kartu ir labiau betarpiškas, negu to paties žodžio atitikmuo antrąja ar trečiąja kalba, kuris dažniau būna susijęs su tos kalbos kultūriniu, folkloriniu ar tradiciniu kontekstu. Tokiu atveju didelę reikšmę turi asmens įsitraukimas į kitą kultūrą ir santykis su ja.

atitinkamų kalbų vienkablių. Dauguma tiriamųjų keitė asocijavimo strategiją atsižvelgdami į kalbą: atsakydami rusiškai pateikdavo daugiau paradigminių reakcijų, tie patys asmenys atsakydami lietuviškai duodavo daugiau sintagminių reakcijų [pavyzdžiui: *moteris* – *vyras* (rusiškai), *graži* (tas pats žmogus lietuviškai); *namas* – *langas* (rusiškai), *medinis* (tas pats žmogus lietuviškai)]. Taip pat ir rusų–lenkų dvikalbiai: jų atsakymuose rusiškai buvo daugiau paradigminių reakcijų negu atsakymuose lenkiškai, kur buvo daugiau teminių reakcijų. Tačiau bendras vaizdas rodo dvikalbių ir vienkablių rezultatų skirtumą: dvikalbių rezultatai skirtingose kalbose ne taip ryškiai skyrėsi pagal tipus kaip vienkablių (t. y. sintagminių reakcijų dvikalbių atsakymuose lietuviškai buvo mažiau negu lietuvių vienkablių; paradigminių reakcijų dvikalbių atsakymuose rusiškai buvo mažiau negu rusų vienkablių).

Tas skirtumas dar ryškesnis trikalbių atsakymuose: jų reakcijos visomis kalbomis daugiausia sintagminės, ir iš esmės nedidelis asociacijų tipų skirtingomis kalbomis skirtumas.

Visų tiriamųjų grupių reakcijų tipų skaičius atsakymuose skirtingomis kalbomis parodytas šiame pav.

Reakcijų tipai tiriamųjų grupėse



Paaškinimai: *3 rus.* – trikalbių atsakymai rusiškai; *3 lenk.* – trikalbių atsakymai lenkiškai; *3 liet.* – trikalbių atsakymai lietuviškai; *2a rus.* – rusų–lenkų dvikalbių atsakymai rusiškai; *2a lenk.* – rusų–lenkų dvikalbių atsakymai lenkiškai; *2b rus.* – rusų–lietuvių dvikalbių atsakymai rusiškai; *2b liet.* – rusų–lietuvių dvikalbių atsakymai lietuviškai; *1 rus.* – rusų vienkablių atsakymai; *1 lenk.* – lenkų vienkablių atsakymai; *1 liet.* – lietuvių vienkablių atsakymai.

Išvados

Kaip matyti, kiekviena kalba dvikalbio ir trikalbio sąmonėje yra susijusi su tam tikru turiniu, tam tikru asociacijų tipu ir atitinkamu savitu pasaulėvaizdžiu.

Dvikalbis ir trikalbis nėra paprasto dviejų (ar trijų) „kalbinių asmenų“ susijungimo rezultatas: būdingi skirtingoms kalboms asociacijų tipai dvikalbio ir trikalbio sąmonėje turi polinkį vienodėti (šis polinkis stiprėja daugėjant vartojamų kalbų). Bet ir vienodėjimo rezultatas skiriasi nuo vienkalbiam būdingos struktūros. Dvikalbio (ir trikalbio) kalbinis mąstymas – tai dviejų ar trijų kalbinių sistemų sąveikos padarinys, nes skirtingos kalbinės sistemos negali sąmonėje egzistuoti visiškai nepriklausomai viena nuo kitos. Trikalbystės atveju ši sąveika dar ryškesnė negu dvikalbystės.

Kalbinis pasaulėvaizdis daugiakalbystės sąlygomis, matyt, susidaro taip: trijų kalbų gramatinės sistemos trikalbio sąmonėje sukuria tam tikrą asociacinių ryšių struktūros invariantą, kuris skiriasi nuo vienkalbiam (atitinkamų kalbų vartotojams) būdingo asociacinių ryšių tipo.

Tačiau semantinis pasaulėvaizdžio turinys labiau susijęs su pačia kalba ir dažniausiai atkartoja standartinį jos vartotojo (vienkalbio) pasaulėvaizdį. Žinoma, vienkalbį sąmonėje kalbinių asociacijų laukai šiek tiek skiriasi nuo asociacijų laukų dvikalbių ir trikalbių sąmonėje, visų pirma – dėl kalbų interferencijos. Bet čia turi reikšmės ir daugelis sociolingvistinių veiksnių, pirmiausia – skirtingų kalbų vartojimo situacijos (tai veikia kalbų autonomijos sąmonėje laipsnį), be to, ir dvikalbio įsitraukimo į svetimą kultūrą lygis, jo santykis su ta kalba.

Taigi galima sakyti, kad trikalbis – tai ypatingas kalbinis asmuo, tris pasaulėvaizdžius sintezuojantis į vieną harmoningą visumą, sugebantį skirtingose situacijose žiūrėti į pasaulį per skirtingų kalbų akinius, suvokdamas jį atitinkamų skirtingų „koordinacinių sistemų“ atžvilgiu, bet kartu neperžengdamas vieningos (ir ypatingos!) kalbinės struktūros rėmų.

LITERATŪRA

- Jacikevičius A. 1970: *Daugiakalbystės psichologija* (Apybraiža), Vilnius.
- Karaliūnas S. 1997: *Kalba ir visuomenė. Psichologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Rozenzweig M. R. 1961: Comparison among word-association responses in English, French, German and Italian. – *American journal of psychology*. Vol. 74, Ithaca.
- Ахутина Т. В. 1981: Организация словаря человека по данным афазии. – *Психологические исследования в области лексики и фонетики*, Калинин.
- Ахутина Т. В. 1999: Роман Якобсон и развитие русской нейролингвистики. – *Роман Якобсон: тексты, документы, исследования*, Москва.
- Валянтас С. Г. 1980: *Сложное слово и синтаксическая конструкция: Принадлежит ли модель в балтийских языках*, Москва.
- Дмитрюк Н. В. 1985: *Национально-культурная специфика вербальных ассоциаций*, Москва.
- Дротицкас Л. 1980: *Материалы по сопоставительному синтаксису русского и литовского языков: простое неосложненное предложение*, Вильнюс.
- Завьялова М. В. 2001a: Парадигматические и синтагматические языковые отношения с нейролингвистической точки зрения (на основе результатов исследований вербальных ассоциаций). – *Žmogus kalbos erdvėje. Mokslinių straipsnių rinkinys*, Kaunas.
- Завьялова М. В. 2001b: Исследование речевых механизмов при билингвизме (на материале ассоциативного эксперимента с литовско-русскими билингвами). – *Вопросы языкознания*, № 5, Москва.
- Залевская А. А. 1971: Свободные ассоциации в трех языках. – *Семантическая структура слова*, Москва.
- Залевская А. А. 1977: *Проблемы организации внутреннего лексикона человека*, Калинин.
- Золотова А. А. 1981: К проблеме «ядра» лексикона человека. – *Психологические исследования в области лексики и фонетики*, Калинин.
- Колерс П. 1972: Межязыковые словесные ассоциации. – *Новое в лингвистике*. Вып. 6, Москва.
- Лурия А. Р. 1947: *Травматическая афазия*, Москва.
- Лурия А. Р. 1998: *Язык и сознание*, Москва.
- Певская Л. Г., Судник Т. М. 1978: Диалектные контакты в зоне современного балтийско-славянского этноязыкового пограничья. – *Славянское языкознание. VIII Международный съезд славистов*, Загреб-Люблина. Доклады советской делегации, Москва.

- Судник Т. М., Толстая С. М., Топоров В. Н. 1967: К характеристике южной части балтийско-славянского языкового союза. – *Советское славяноведение*, № 2.
- Топоров В. Н. 1961: К характеристике балто-славянских языковых отношений. – *Актуальные проблемы славяноведения. Материалы координационного совещания по актуальным проблемам славяноведения*, Москва.
- Черниговская Т. В., Деглин В. Л. 1988: Гетерогенность языкового сознания в свете функциональной асимметрии мозга. – *Тезисы IX Всесоюзного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации. „Языковое сознание“*, Москва.
- Юнг К. Г. 1994: *Аналитическая психология*, Санкт-Петербург.
- Якобсон Р. О. 1996: К лингвистической классификации афатических нарушений. – Роман Якобсон. *Язык и бессознательное*, Москва.
- Яцкиявичюс А. 1960: *Особенности и динамика ассоциаций при усвоении второго языка*, Ленинград.

Gaia 2006 03 17

POLILINGUISTIC IN LITHUANIA: LANGUAGE USE FROM THE PSYCHOLINGUISTIC POINT OF VIEW

Summary

The article sets out to examine the peculiarities of linguistic thinking in polilingual environment. The conclusions have been drawn as a result of work with trilingual people (speaking Lithuanian, Polish and Russian). The results of the trilingual test were compared with the results of Lithuanian-Russian and Polish-Russian bilinguals as well as the control groups of Lithuanian, Polish and Russian monolinguals. The method of psycholinguistic experiment included a test of associations, consisting of the same list of words in three languages (the test was pre-tested on the first, the second and then the third language).

The experiment has shown that each language in the mind of a bilingual or trilingual is concerned with a particular semantic content, a specific image of the world and a peculiar type of associative links. However, a bilingual or trilingual is not a simple merger of two or three speakers. The types of associative links characteristic of different languages in the mind of a bilingual or trilingual have a tendency to unify (and the tendency is even stronger with an increasing number of languages used).